

ACTIVITATEA EDITORIALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN BIHOR ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

de
LUCIA CORNEA

Înfăptuirea dezideratului de veacuri al poporului român — realizarea statului național unitar — prin unirea Transilvaniei, la 1 Decembrie 1918, cu patria mamă, a făcut posibilă, de la jumătatea anului 1919, participarea mai activă, directă și nemijlocită, a Bihorului la viața culturală românească.

Chiar dacă acest racord, mult așteptat, necesar și firesc, nu s-a realizat imediat, în toate compartimentele vieții culturale, ci treptat, uneori cu eforturi, tendința generală, principală, a fost de la bun început aceea de afirmare, cu toate forțele, prin toate mijloacele, a culturii naționale, de transformare în special a centrelor urbane ale județului și în primul rând a orașului Oradea, în autentice centre de cultură românească.

Pentru finalizarea acestui scop era însă necesară mai întâi depășirea unui handicap, acela deținut față de cultura de expresie străină care, spre deosebire de cultura națională, nu cunoscuse nici o opreliște înainte de 1918, urmînd să se ajungă abia după aceea, printr-o viață culturală susținută, alertă și diversă ca formă, la transformarea orașelor în centre culturale românești puternice, la ridicarea statutului cultural al satului. Generația anului 1918 era conștientă de necesitatea de a consolida, pe plan cultural, ca și pe plan economic, social și politic de altfel, înfăptuirea Unirii. Cu ocazia adunării generale a *Astreii*, desfășurată la Oradea în octombrie 1920, erau scoase în evidență „... datele generației de azi, care prin munca ei culturală e chemată să întărească temeiurile unui ideal politic de abia realizat”¹.

Ca răspuns la acest comandament, asistăm în perioada interbelică, alături de celelalte aspecte ale vieții culturale, evoluînd fiecare în funcție de strădaniile reprezentanților, dar și de condițiile obiective existente, la o politică editorială remarcabilă, avînd ca principal scop îmbogățirea și lărgirea orizontului spiritual al primei generații după Unire, în ultimă instanță educația în spirit național.

¹ Serbările „*Astreii*”, în *Infrățirea*, 1920, nr. 63, p. 15

Din documentele referitoare la viața culturală a vremii transpare adesea o concepție care susține primatul culturii, mai exact al culturizării poporului, problemă a cărei rezolvare, se credea, ar fi adus după sine și depășirea greutăților de ordin economico-social. Această concepție stă la temelia activității editoriale interbelice, alături de aceea, pedagogico-culturală, conform căreia deținătorul de cunoștințe are datoria de a le răspîndi în mase. Pentru aceasta pleda profesorul Teodor Neș în 1926, vorbind despre „propaganda culturală”: „Cultura trebuie să fie avuție obștească și nu concentrată și izolată în câteva capete... Ființele avare, egoiste, vrednice de osîndă, cari absorb cultura fără s-o oglindească și răsrîngă asupra mulțimei, nu contribuiesc cu nimic la propășirea culturală a obștei. Aceste ființe, sub raportul cultural, sunt improductive”².

O altă constatare, care determină și ea, cel puțin parțial, orientarea spre o politică editorială activă, era aceea că în Bihor marea majoritate a populației nu citea și mai ales nu citea literatură³.

Și, în sfîrșit, vorbind de temeiurile activității editoriale, să nu uităm că în ultimă instanță o activitate editorială bogată, menită să informeze, dar și să educe, o presă cuprinzătoare — ca arie de informare, profil și răspîndire — erau toate apanaje ale unei societăți moderne, iar una din dorințele oricărui intelectual român de bună credință era la ora aceea să asigure României reîntregite locul cuvenit în concertul statelor europene moderne. Exista, cu alte cuvinte, „o conștiință sporită a locului României întregite în contextul european și un sentiment de responsabilitate pentru configurația și nivelul civilizației și culturii ei, acut cu deosebire la tînăra generație...”⁴.

Pentru toate aceste motive, în Bihorul interbelic, ca și în celelalte părți ale țării de altfel, a apărut o substanțială cantitate de carte și presă cotidiană și periodică.

În ce privește *ponderea activității editoriale în anumite perioade*, o privire statistică asupra aparițiilor editoriale ne conduce spre anumite concluzii. Relativ la cărți, pe fondul unei apariții constante de câteva titluri anual, se înregistrează un salt vizibil în perioada 1925—1928, un punct de vîrf al apariției de carte în 1937 și o activitate peste medie în anii 1938—1939.

În domeniul presei, în ce privește apariția de periodice noi, între anii 1919—1923 se înregistrează an de an existența cel puțin a cîtorva publicații noi. Acest proces se încetinește în mod evident între 1924—1927, urmînd un mic reviriment în 1927—1929. Anii 1930—1931 sînt marcați doar de răzlețe noi apariții. Întemeierea de noi publicații se reia

² Teodor Neș, *Propaganda culturală*, în *Familia*, 1926, nr. 3, p. 1—2

³ *Vitrina cărților*, în *Timpul*, 1931, nr. 1, p. 2

⁴ George Gană, *Tudor Vianu și filozofia culturii*, studiu introductiv, în Tudor Vianu, *Studii de filozofia culturii*, București, Ed. Eminescu, 1982, p. 6—7

lent începînd din 1932⁵, pentru a atinge în 1937 cel mai mare număr, fapt urmat de o cădere bruscă în anii 1938—1940, cînd, practic, aproape că nu se mai întemeiază noi organe de presă.

Privind problema presei din alt unghi de vedere, acela al numărului de publicații existente în circulație la un moment dat, valorile înregistrează o curbă care merge crescînd din 1919 pînă în anii 1927—1928, descrește treptat pînă în 1933, începe să urce din nou încet, pentru ca în 1937 să atingă cel mai mare număr de publicații aflate în circulație.

Nu am ilustrat cele relatate mai sus cu cifre absolute, întrucît ele ar fi oricînd pasibile de completări, în funcție de datele noi pe care le-ar oferi cercetarea. În fond, ceea ce interesează în acest caz este tendința generală a fenomenului editorial. În orice caz, această privire generală statistică, cu oscilațiile pe care le scoate în evidență în ce privește ponderea activității editoriale, demonstrează încă o dată dependența, cel puțin pînă la un punct, a sferei spirituale față de fenomenul economic. Perioadele de prosperitate generală, cum a fost perioada 1925—1928 sau anul 1937, sînt secondate de o activitate editorială susținută, pe cînd cele de recesiune aduc după sine o inevitabilă restrîngere. În același timp, constatăm din nou că anumite comandamente de ordin social-politic au acționat ca stimuli ai activității editoriale. Așa, de pildă, în primii ani după Unire, ca urmare a unei descătușări spirituale îndelung așteptate, dar și din necesitatea de a asigura temelia unei vieți culturale românești în această parte a țării, cu toate că imediat după război condițiile economice nu erau dintre cele mai înfloritoare, cartea și presa românească au fost introduse în circuitul cultural în mod masiv. Fenomenul este caracteristic pentru întreaga Transilvanie. Liviu Rebreanu îl pune și în legătură cu normalizarea consecutivă a anilor războiului: „Pretutîndeni, în tot Ardealul, scriitorii vechi și alții noi încep o activitate febrilă, ca și cînd ar vrea să răscumpere timpul pierdut în anii întunecați de război”⁶.

La fel, credem că putem pune activitatea editorială din perioada 1937—1939 în legătură cu regruparea și întărirea tendințelor antirevizioniste în anii premergători celui de-al doilea război mondial, ani în care afirmarea unor drepturi legitime devenise imperios necesară.

Munca de cercetare cerută de întocmirea repertoriului activității editoriale românești în Bihor în perioada interbelică ne-a condus în același timp spre o perspectivă de ansamblu asupra *problemei editorilor*. Cu alte cuvinte, de la cine emană, cine susține inițiativa editării unor cărți și periodice românești în Bihor în intervalul anilor 1919—1940?

La o examinare mai atentă observăm că, din punct de vedere al editorului, se detașează cîteva focare de cultură care, prin înțelegerea

⁵ Anii 1932—1933 sînt, de altfel, considerați pentru întreaga Transilvanie, ca ani „fecunzi în apariții de reviste cu cele mai diverse profiluri”, motivația constînd în conștiința necesității „unei noi încordări”, după trecerea a cincisprezece ani de la Unire (V. Fanache, „Gînd românesc” și epoca sa literară, Studiu și bibliografie, București, Editura Enciclopedică Română, 1973, p. XL).

⁶ Liviu Rebreanu, *Scrisul românesc ardelean mai nou*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, Ed. Cultura Națională, București, 1929, vol. II, p. 1149

rostului important al tipăriturilor, au desfășurat de-a lungul anilor, fără a se descuraja, o activitate editorială perseverentă.

Din perspectiva de astăzi, cei mai stăruitori, mai temeinici editori români în Bihorul interbelic, care au lăsat în urma lor tipărituri reprezentative pentru cunoașterea epocii și a direcțiilor sale de acțiune, ni se par a fi două societăți culturale — *Reuniunea culturală „Cele trei Crișuri“* și *Casa Națională a Județului Bihor*. Ambele au acționat în mod programatic, considerând activitatea editorială ca una din principalele lor rațiuni de-a exista, fiecare dintre ele avînd, conform statutelor sale, scopuri declarat educative și de propagandă națională.

Principala menire pe care Reuniunea *Cele Trei Crișuri* și-o recunoștea era aceea „de a strînge legăturile intelectuale și sufletești între fiii poporului nostru din orașe și sate, a întări sentimentul național“⁷. Astfel, ea și-a asumat încă de la început atribuții editoriale. Una din secțiile sale — secțiunea de propagandă *Crișul Negru*, —, se arăta în statute, „își va închina activitatea sa pe tărîmul publicațiilor“. Se avea în vedere chiar „crearea unei librării și tipografii proprii, care să înlesnească publicarea și răspîndirea culturii naționale“⁸. O altă secțiune a Reuniunii — Casele naționale *Crișul Repede* — își lua și ea îndatorirea de a edita „publicații de propagandă cultural-națională pentru popor“.

Statutele Casei Naționale prevedeau, de asemenea, în mod expres, tipărirea de publicații și cărți⁹, una din modalitățile prin care această asociație viza întărirea sentimentului național, a unității culturale și sufletești a românilor, precum și „cinstirea memoriei celor ce s-au distinși în trecutul istoric al neamului și în special al județului Bihor“. Cheltuielilor editoriale li se prevăzuse în bugetul Casei Naționale un capitol aparte. În compunerea secțiilor sale, secțiunea I se ocupa de cultura și propaganda națională, activînd prin „înființarea de biblioteci, scoaterea de ziare și reviste, editare de cărți și alte lucruri în acest scop“.

În ce privește întemeierea și susținerea unor organe de presă, cele două societăți au produs în mod categoric presa românească cea mai viabilă a perioadei interbelice, cu excepția doar a revistei *Familia*. Ne referim la revista de cultură *Cele Trei Crișuri* (1920—1940), secondată de *Cele Trei Crișuri pentru popor* (mai tîrziu *Revista satelor — Cele Trei Crișuri*) și, respectiv, de cotidianul *Gazeta de Vest* din 1929, continuat, din 1936, de *Noua Gazetă de Vest*.

⁷ Reuniunea „Cele Trei Crișuri“, *Statute*, Oradea-Mare, Tipografia „Cele Trei Crișuri“, 1919, p. 2

⁸ Reuniunea nu a dispus în primii ani de tipografie proprie. Abia la sfîrșitul anului 1921 s-a achiziționat de la Sighetu-Marmației o tipografie care, de la 1 ianuarie anul următor, lucra deja la Oradea pentru scopurile Reuniunii, sub denumirea de Tipografia „Cele Trei Crișuri“. În aceeași perioadă, conducerea își exprima intenția de a înființa o „casă de editură pentru editarea ieftină a cărților românești“, adăugînd că „se studiază în prezent modalitățile pentru deschiderea unei librării...“. Reuniunea făcea în același timp apel către autori pentru „darea spre editare sau tipărire a cărților literare sau didactice“ (*Pentru neam și țară*, Tipografia Cele Trei Crișuri, Oradea-mare, 1922, p. 6—7).

⁹ *Statutele Casei Naționale a Județului Bihor*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1938, p. 2

Cantitativ, este probabil ca Reuniunea *Cele Trei Crișuri* să fi editat mai mult, avînd, este adevărat, și avantajul a zece ani în plus de activitate față de Casa Națională, întemeiată abia în 1929, dar tot atît de adevărat este că aceasta din urmă și-a legat numele de cel puțin cîteva lucrări de referință, cum este *Monografia — almanah a Crișanei — județul Bihor* (1936), cuprinzătoare enciclopedie locală, de care nu ne putem încă dispensa în cercetarea anumitor aspecte ale Bihorului interbelic, sau *Oameni din Bihor* (1937) a lui Teodor Neș, cunoscuta galerie de portrete care venea tocmai în întîmpinarea unuia din dezideratele exprimate de societate: acela de evaluare, din perspectiva unei Români reîntregite, a strădaniilor desfășurate de înaintași pentru realizarea Unirii. Prin colaborarea Casei Naționale și a filialei locale a Ligii antirevizioniste s-a realizat și antologia *Bihorul strajă la hotare* (1933), mărturie importantă a poziției antirevizioniste ferme a majorității populației județului Bihor și însemnată sursă de informații privind mișcarea antirevizionistă din anii 1932—1933.

Reuniunea culturală *Cele Trei Crișuri*, pe de altă parte, a inaugurat cu promptitudine, imediat după înființare, în 1919, seria unor tipărituri de mici dimensiuni — numai între 1919—1925 au apărut zece astfel de tipărituri —, unitare ca tematică — relevarea eroismului armatei și al poporului român în timpul războiului de reîntregire și înfăptuirea Unirii din 1918. Sursa acestor tipărituri, editate de Reuniune timp de mai bine de un deceniu, consta în general în conferințele susținute cu prilejul diferitelor manifestări culturale organizate¹⁰. Tipărite de multe ori în condiții grafice modeste, dar cu atît mai accesibile din punct de vedere material unor pături din cele mai largi ale populației, ele au completat în mod necesar influența celorlalte manifestări culturale ale Reuniunii.

Pe lângă cele două societăți culturale amintite se detașează activitatea editorială a învățămîntului în ansamblu, cu mai multe categorii de tipărituri care îl reprezintă. Sînt în primul rînd anuarele cîtorva mari licee — cele două licee beiușene, liceul de fete din Salonta, liceul *Emanuil Gojdu* din Oradea, etc. Urmează organele de presă ale serviciului local de învățămînt și ale revizoratelor școlare (Oradea și Beiuș): *Școala nouă* (1922—1923) — revistă pedagogică a corpului didactic din școlile primare, *Foaia școlară* (începînd din 1925) — revista pedagogico-culturală a revizoratului școlar orădean și *Buletinul școlar* (1935—1937) al serviciului local de învățămînt Oradea. A treia categorie o constituie Asociațiile învățătorilor și uneori chiar grupuri mai mici de profesori. De pildă, în 1932, profesorii de la Școala normală *Iosif Vulcan* din Oradea editau *Școala de Vest*, un an mai tîrziu Asociația învățătorilor din Bihor scotea *Glasul nostru*. În sfîrșit, un ultim gen de manifestare editorială ce emană din rețeaua învățămîntului îl constituie revistele școlare. La acest capitol însă nu ne putem oferi decît un singur exemplu — revista *Țara visurilor noastre* a Liceului *Emanuil Gojdu* din Oradea. Luate la un loc, toate

¹⁰ Din acest grup de tipărituri se remarcă o lucrare, datorată unui autor cu adevărat prestigios. Este vorba de Nicolae Iorga, unul din cei mai activi sprijinitori ai Reuniunii și ai revistei *Cele Trei Crișuri*, cărui a și-a tipărit în 1920 la Oradea *Vechimea și originea elementului românesc în părțile Bihariei*.

acestea constituie un ansamblu compact, ce individualizează prezența activă a cadrelor didactice în peisajul editorial bihorean, dorința lor de a-și oferi niște surse de informații profesionale, dar în același timp și de a contribui la ridicarea nivelului cultural local¹¹.

Continuând trecerea în revistă, alți posibili editori ar fi fost și numeroasele societăți culturale, care, înafara *Celor Trei Crișuri* și a Casei Naționale, au proliferat în epocă. Constatăm însă că, în ansamblul activităților lor, cea editorială este nereprezentativă. *Universitatea liberă „Emanuil Gojdu“* nu publică de-a lungul întregii sale activități nimic, *Astra* face o timidă încercare tirziu, în 1932, prin revista *Astra Bihariei*, *Reuniunea muzicală „Hilaria“* este prezentă doar cu un album aniversar în 1926, la fel și *Reuniunea Femeilor Române din Oradea*, doar cu un almanah jubiliar în 1939. Singură Reuniunea Femeilor Române din Beiuș, însuflețită poate și de un plus de înțelegere și apreciere de care se bucura pe plan local, a continuat să-și editeze ani de zile anuarul.

Firește, situația poate fi și explicată, cel puțin parțial. Puținătatea fondurilor de care dispuneau aceste societăți, susținute bănește de stat doar puțin și sporadic, faptul că mijloacele financiare de care dispuneau erau cu precădere folosite pentru deplasarea la țară a intelectualilor ce activau în cadrul lor, cu prilejul unor șezători culturale (vezi *Astra*), sau pentru rambursarea cheltuielilor conferențiarilor invitați (vezi *Universitatea liberă „Emanuil Gojdu“*), au făcut ca preocupările editoriale să treacă pe un plan secundar, sau chiar să nu poată fi realizate, chiar dacă ele existau ca intenție. În activitatea acestor societăți, prezența vie, concretă, a intelectualului aducător de sfaturi și informații, cuvântul rostit deci, avea prioritate în fața cuvântului scris.

Trecînd mai departe, este cunoscut faptul că tipografiile mai mari erau în același timp și case de editură, în cazul acestora avînd însă de-a face cu o activitate axată în principal pe criterii de rentabilitate, fără o orientare programatică, cu excepția *Librăriei și tipografiei „Doina“* din Beiuș. Din această categorie am putea oferi ca exemple *Editura, tipografia și librăria românească S.A.* din Oradea și chiar *Tipografia diecezană*.

Cît despre *Tipografia și librăria „Doina“* din Beiuș, așa cum am mai amintit, prin activitatea sa editorială ea a înlesnit afirmarea pe tărîm cultural a populației din zonă. Existînd din 1911, tipografia a reușit să publice în perioada interbelică numeroase lucrări cu caracter istoric, etno-folcloric și literar, presă cotidiană și periodică, anuare ale școlilor secundare din localitate, constituindu-se, împreună cu librăria prin care se difuzau aceste cărți, într-un factor activ de cultură românească. În jurul anului 1925, de pildă, ea era înzestrată cu tehnică modernă, funcționa ca societate pe acțiuni, era deci o întreprindere viabilă din punct de vedere financiar, deși beneficiile realizate nu erau prea mari, din cauza prețurilor accesibile stabilite de la bun început pentru tipărirea sale. Cu toate acestea, acționarii au fost în măsură din cînd în cînd să destineze anumite sume unor „scopuri culturale“, cum era sprijinirea

¹¹ Vezi revista *Rînduri*, susținută din punct de vedere financiar de revizoratul școlar Beiuș.

din punct de vedere financiar a școlilor locale prin acordarea unor donații bănești¹².

Ca editor a acționat în perioada interbelică și revista *Familia*, care a publicat mai ales autori locali, ca gazetarul M. G. Samarineanu, juristul Tiberiu Moșoiu etc.

O altă categorie o formau grupurile din domeniul profesional divers, care și-au avut publicațiile lor: Baroul avocaților a editat *Justiția* (1925—1929), Camera de comerț și industrie *Revista economică*, între 1925—1940, ș.a. Categoria publicațiilor românești de specialitate, practic inexistentă înainte de 1919 în Bihor, la fel, ca, de altfel, în întreaga Transilvanie, este în perioada interbelică reprezentată de la bun început de un număr relativ mare de publicații, care sporesc odată cu creșterea numărului intelectualilor români care îmbrățișează și alte profesii decât cele tradiționale (preot, învățător sau avocat) pentru românii transilvăneni din cadrele statului dualist.

Organele administrative municipale și județene formau la rîndul lor un compartiment de editori aparte: primăria orașului Oradea scoate între 1926—1940 *Buletinul*, continuat de *Monitorul Comunal*, prefectura editează *Monitorul județului Bihor*. Camera de Muncă deține de asemenea un buletin.

Am lăsat înadins mai la urmă partidele politice, întrucît, cel puțin în Bihor, ele ni s-au părut a fi nesemnificative în postura de editori, majoritatea deținînd-o organele de presă care erau sau, cel puțin se declarau, independente¹³.

Încheiem cu o categorie deosebită — editorii particulari — cei care-și tipăreau cărțile sau editau reviste pe cont propriu, convinși de utilitatea acestor demersuri și apelînd de obicei la serviciile obișnuitei întreprinderi editură-tipografie-librărie. Exemplele sînt foarte numeroase. Mai pitorești ni se par însă din această categorie nu cărțile, ci periodicele editate de o singură persoană. *Revista mea*, de pildă, editată de Mihai Velea la Oradea în 1927—1928 era, în sensul cel mai strict al cuvîntului, revista editorului ei: proprietar, redactor și unic colaborator în același timp. Un caz interesant l-a constituit și Iustin Ardelean, bătrînul publicist din generația lui Iosif Vulcan, care, deși la o vîrstă înaintată, a continuat să editeze revista umoristico-satirică *Vulturul*, cu varianțele sale *Șoimul Ardealului* și *Vulturul Ardelean*.

¹² Cu probleme legate de istoricul și activitatea Tipografiei *Doina* din Beiuș s-a ocupat Viorel Faur în articolul intitulat *Tipografia din Beiuș — un activ factor de cultură românească*, tipărit în *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II)*, editat de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1971, p. 130—138. Tot acolo se dă și o listă, parțială, a lucrărilor tipărite de aceasta, inclusiv între anii 1919—1940.

¹³ Se pare că afirmația ar putea fi valabilă nu numai pentru Oradea, dar și pentru o serie de alte centre mari din Transilvania. După ce arăta în 1929 „cîtă energie s-a cheltuit pentru înjghebarea unei bune prese politice“ și după ce trece în revistă numeroase încercări nereușite de înființare a unor organe de presă politică din cîteva orașe mari ale Transilvaniei — Cluj, Timișoara, Arad, Oradea (referiri la *Frontiera de Vest* din 1927/1928), Sibiu — un bun cunoscător al problemei, conchidea că „situația presei politice după război nu se prezintă chiar în condițiile așteptate“ (Ion Băilă, *Presa românească ardeleană, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, Ed. Cultura Națională, București, 1929, vol. II, p. 1283—1285).

Iată deci enumerați principalii editori, a căror înșiruire ne oferă un criteriu în plus în deslușirea factorilor de cultură activi, mai ales dacă acordăm presei și cărții importanța cuvenită, nu numai pentru creșterea nivelului de cultură generală, dar și pentru informația cotidiană. Mai ales pentru aceasta din urmă presa rămîne încă de prim ordin în acea vreme, în condițiile în care radioul a pătruns tîrziu în masă, în Bihor în mediul urban cam în a doua jumătate a deceniului al patrulea, iar în mediul rural rămînînd încă și la 1940 o raritate.

Cunoscînd acum *cine* a editat cărți și periodice în Bihorul interbelic, urmează să vedem și *ce* s-a tipărit. În ce privește *incadrarea* tematică a cărților, constatăm în primul rînd că după 1919 interesul pentru cercetarea trecutului istoric local a cunoscut o creștere simțitoare. S-au înregistrat astfel cîteva încercări de a fixa în pagina tipărită aspecte semnificative din trecutul local dinainte de Unire. Majoritatea cărților cu această temă se refereau însă la istoria culturală și mai puțin la cea politică, economică sau socială a Bihorului.

Cea mai cunoscută rămîne, desigur, monografia *Oamenii din Bihor* a profesorului Teodor Neș, apărută în 1937. Tipărirea acestei masive lucrări a fost precedată de o perioadă de cîteva ani de documentare și, cu toate minusurile de interpretare, această monografie are meritul de a fi adunat într-un singur volum o multitudine de informații disparate și de a fi oferit astfel în 1937 o lucrare ce a rămas multă vreme indispensabilă pentru cercetarea istoriei politice și culturale a Bihorului pînă la Unire.

Tipărirea cărților cu conținut istoric s-a realizat în mod programatic și în cazul *Tipografiei și librăriei „Doina“* din Beiuș, sub egida căreia s-au tipărit mai ales lucrări cu caracter istorico-etnografic din sfera locală sau monografiile de personalități, lucrări datorate unor cunoscuți intelectuali locali: profesorul Constantin Pavel, Petru E. Papp sau Angela Sălăgian-Buteanu.

Din categoria cărților cu conținut istoric cîteva formează o unitate din punct de vedere tematic prin evocarea luptei pentru Unire. Realizarea idealului național a prilejuit în întreaga Transilvanie declanșarea inițiativei unor scrieri de toate genurile — documentare, memorialistice, antologii publicistice etc., generația Unirii simțind nevoia să încredințeze posterității această experiență majoră, trăită, după mărturisirea autorilor, la cea mai înaltă tensiune¹⁴.

În Bihor începutul l-a făcut *Reuniunea culturală „Cele Trei Crișuri“* prin seria de broșuri, deja amintită. În aceeași categorie se înscriu și *Cuvinte din Bihor* de Gheorghe Tulbure (Oradea, 1923), cartea lui Roman Ciorogariu *Zile trăite* (Oradea, 1926), precum și lucrarea colectivă tipărită la Oradea în 1938, din inițiativa lui Tiron Albani — *Douăzeci de ani de la Unire* etc.

¹⁴ Ecurile Unirii din 1918 se fac simțite cu putere și în paginile presei interbelice. În lucrarea *Presa interbelică din Oradea despre Unirea din 1918* (în *Cristia*, 1978, p. 229—252), Barbu Ștefănescu analizează felul în care se reflectă această problemă în paginile a șase periodice orădene.

Constatăm apoi că în anii interbelici s-a editat o singură lucrare de sinteză, interdisciplinară, mai cuprinzătoare, asupra Bihorului dintre războaie. Este vorba de *Monografia almanah a Crișanei — județul Bihor* (Oradea, Tipografia Diecezană, 1936), cu redactarea căreia a fost însărcinat Aurel Tripon și care include descrierea condițiilor naturale locale, aspecte ale economicului, socialului, financiarului, edilitarului etc. avînd și un substanțial capitol istorico-cultural.

O altă categorie tematică o formează almanahurile jubiliare — tipărituri ocazionale, redactate de diverse societăți, mai ales culturale, începînd din 1926 cu *Almanahul jubilar al reuniunii de cîntări „Hilaria“*, apărut cu prilejul aniversării semicentenarului ei și terminînd cu *Albumul jubiliar al Reuniunii femeilor române din Oradea și împrejurimi, la un sfert de veac* (Oradea, 1939), redactat de Adrian Ganea. Aceste publicații, deși cu apariție ocazională și uneori festive, prilejuiesc astăzi cunoașterea mai temeinică a unor preocupări culturale ale epocii.

Creația literară originală se constituie și ea într-o altă grupare. În cadrul ei primează poezia, din care putem desprinde însă ca nume cu oarecare rezonanță doar pe acela al lui George A. Petre¹⁵, ceilalți autori (profesori, învățători, juriști etc.), avînd o singură trăsătură comună — dorința de a-și vedea tipărite propriile versuri.

Prezența Facultății de drept la Oradea în perioada 1920—1934, slujită de profesori de prestigiu ca George Sofronie, Eugen Sperantia, Victor Cădere etc. a făcut ca, pe plan editorial, și numărul lucrărilor de drept tipărite la Oradea să fie relativ mare: de la drept administrativ pînă la drept internațional, cursuri universitare ori lucrări de popularizare, cărțile din acest domeniu formînd un tot compact care se detașează în cadrul editorial general.

În continuare, în ordinea ponderei pe care o dețin, urmează, din punct de vedere tematic, lucrările cu caracter pedagogic, cele cu tematică antirevizionistă, monografiile de localități și cărțile de medicină popularizată. Cel puțin din această ultimă categorie am găsit pînă la ora aceasta doar un singur titlu, o enciclopedie medicală populară, pentru uzul familiei¹⁶, apărută pe la mijlocul deceniului al treilea.

Trecem în cele ce urmează la *analiza periodicelor din punct de vedere al programelor lor*, care ne ajută astăzi să le stabilim scopul și să le conturăm profilul.

Observăm că o largă categorie apare din dorința declarată de a-și aduce contribuția la dezvoltarea culturală a părții de vest a țării, vitregită pînă atunci de binefacerea culturii naționale. Concludentă în acest sens ni se pare afirmația revistei *Cele Trei Crișuri*, care a apărut „... din nevoia de a consolida sufletește un teritoriu, care ne revenea pe drept, dar a cărui viață românească nu fusese lăsată să se dezvolte în mod firesc, după tendințele ei organice, ci fusese forțată să ia alte forme după

¹⁵ Pentru o informare mai largă în legătură cu acesta poate fi consultată lucrarea lui V. Fanache, *Poetul George A. Petre*, în *Lucrări Științifice*, Institutul Pedagogic Oradea, 1971, p. 133—140.

¹⁶ *Sănătatea în familie*. Sfătuitoar și informator medical popular, Institutul de arte grafice Sonnenfeld S.A., Editura Vidor, Oradea, f. a., 694 p.

un tipar străin¹⁷. Din aceeași categorie mai fac parte *Familia*, *Țimpul*, *Muguri Noi* etc.

Alte publicații își stabileau o arie de influență mai restrînsă. De pildă, ziarul *Beiușul* se autoprocama ca apărător al intereselor locuitorilor din ținutul Beiușului, interese pe care-și propunea să le reprezinte, făcîndu-le cunoscute prin intermediul tiparului: „Urmînd credincioși programul ziarului nostru, nu vom conțeni a atrage luarea aminte a diriguitorilor țării asupra nevoilor acestui ținut, care, fiind situat la fruntariile țării, ce coincid cu granițele ei politice — trebuie să i se deie toată atenția și sprijinul moral și material¹⁸. Interese și realități locale oglîndează și ziarul *Marghita*. Un interesant „program“ versificat apărea în revista *Rînduri* a învățătorilor din zona Beiușului, care urmăreau să ofere cititorilor o revistă „curată“:

„Nimic de politică,
Nimic din ceea ce strică,
Moravuri bune,
Din vremile străbune,
Numai ce-ntărește românul . . .¹⁹”

La debutul revistei *Crișul Negru*, „o nouă tribună învățătorescă“, continuatoare a *Rîndurilor*, se desprindea din programul ei aceeași intenție de-a pune umărul la propășirea culturală locală: „Coloanele acestei reviste vor sta întotdeauna la dispoziția tuturor acelor care vor să lupte alături de noi, pentru propășirea și ridicarea nivelului cultural al acestei regiuni²⁰”.

Și, în sfîrșit, o altă categorie — aceea a ziarelor și revistelor „de informare“, cele care nu urmăreau decît să țină la curent publicul cititor cu evenimentele, fie ele de ordin local, național sau de peste hotare. Pentru a exemplifica, trecînd peste exprimarea tautologică, oferim un fragment dintr-un astfel de program. Ziarul *Opinia publică* își anunța cititorii că, „...excluzînd politica și alte directive de acest fel, tînde să dea publicului cititor un organ plin de informații, reportaje și actualități recente²¹”.

Ceea ce se remarcă în general în domeniul presei imediat după 1919, este încercarea de recuperare a rămînerii în urmă a presei românești, marcată, în comparație cu presa maghiară, de condițiile vitrege de existență de dinainte de Unire. Ceea ce s-a încercat în primul rînd a fost punerea bazelor unei puternice prese cotidiene românești, deși această problemă nu s-a rezolvat pe deplin în Bihor de-a lungul întregii pe-

¹⁷ *Drumul nostru*, în *Cele Trei Crișuri*, 1921, nr. 1—2, p. 3

¹⁸ *Nevoile noastre*, în *Beiușul*, 1922, nr. 18, p. 2

¹⁹ *Rînduri*, 1934, nr. 1, p. 11

²⁰ Redacția, *Apel*, în *Crișul Negru*, 1936, nr. 1, p. 1

²¹ *Opinia publică*, 1938, nr. 4, p. 23

rioadă interbelice²². Chiar și așa deficitară însă, presa cotidiană este cea care oglindește cel mai bine viața de toate zilele a Bihorului, nevoile stringente, economice și sociale ale acestuia²³.

Prima încercare de a edita un cotidian românesc s-a făcut în 1919 prin *Tribuna* (1919—1932), înființată de Gh. Tulbure, care a apărut la început zilnic, apoi săptămînal. Redactorul ei a fost Tiron Albani, printre colaboratori numărîndu-se și juristul Lazăr Iacob și publicistul Ștefan Mărcuș. Între 1923—1925 s-a editat *Vestul românesc*, întemeiat de Ștefan Mărcuș, ziar fără nuanță politică, care apărea de trei ori pe săptămîină, avînd printre colaboratori pe M. G. Samarineanu, George Bota, George A. Petre, George Sofronie și Eugen Sperantia. O altă încercare s-a făcut în 1931 prin apariția *Timpului*, ziar politic, social, cultural și literar, care, doar după zece numere, și-a încetat apariția, deși începutul fusese promițător, stilul și calitatea informațiilor vădînd iscusita mînă de gazetar a lui M. G. Samarineanu.

Cotidianul românesc care s-a menținut o perioadă mai îndelungată a fost *Gazeta de Vest* (1929—1936), urmată apoi, pînă în 1940, de *Noua Gazetă de Vest*. Ziar politic independent, avînd în subtitlu mențiunea „organ de afirmare națională“, acesta a fost redactat de George A. Petre, ajutat într-o vreme de Augustin Barna, Tiron Albani, Lascăr Tuduciuc și V. Grădinaru și avînd printre colaboratorii permanenți pe Teodor Neș, Ștefan Mărcuș, Pompiliu Dan, Ioan Georgescu, Teodor Popa, Victor Gherman, Ion Isaiu. *Noua Gazetă de Vest* a fost scoasă la două luni după încetarea apariției *Gazetei de Vest*, răstimp suficient pentru a i se resimți lipsa și pentru a clarifica în opinia publică ideea necesității unui cotidian românesc. „Nu e chip să putem trăi fără un cotidian românesc — se arată în articolul-program al *Noii Gazete de Vest* —. Ziarele politice și profesionale ce apar săptămînal sunt manifestări importante, fără îndoială, ale scrisului românesc. Ele răspund însă fenomenului de diferențiere în viața de stat, care are nevoie de organisme politice în funcțiunea sa normală, . . . De aceea, din nou fluturăm în Oradea un cotidian de afirmare națională, care va promova solidaritatea elementului românesc, va evita orice polemică dezbinătoare de frați și va respinge orice atac din afară“²⁴.

²² Trebuie, în același timp, să subliniem că în întreaga epocă dintre războaie presa cotidiană de limbă maghiară s-a dezvoltat fără restricții, cum, de altfel, s-au dezvoltat și celelalte forme ale vieții culturale în limbile naționalităților, existînd în permanență 6—7 cotidiane maghiare de diverse orientări, alături de alte cîteva periodice de largă circulație.

²³ Problema așa-zisei „prese locale“ este mult discutată în epocă, unii autori susținînd existența unui complex de inferioritate a ei în fața concurenței bucureștene. Într-un articol scris în 1929, Liviu Rebreanu afirma că „Micile gazete și reviste regionale nu mai pot satisface nevoile sufletești ale cetitorului român ardelean. Nivelul exigențelor culturale s-a ridicat repede, cel puțin în ce privește tipăritura cotidiană sau periodică“, dar în același timp este de părere că presa locală de bună factură trebuie totuși susținută, scopul ei principal fiind acela de a face „educație civică“ și de a oglindi problemele strict locale, „chestiuni și interese asupra cărora marile organe bucureștene nu se pot opri“ (Liviu Rebreanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 1150).

²⁴ *Noua Gazetă de Vest*, 1936, nr. 2, p. 1.

În ce privește *presa periodică*, după profilul său aceasta poate fi împărțită în următoarele categorii, în ordinea ponderei lor:

— presa culturală și pedagogico-culturală, inclusiv acele periodice destinate a servi opera de culturalizare a satului (revistele pentru sate și calendarele populare, acestea din urmă publicații deja tradiționale în Transilvania, mult apreciate în mediul sătesc)

— anuarele școlare

— revistele și buletinele instituțiilor de stat: prefectura și primăria, Camera de comerț și industrie, Camera de agricultură, Camera de muncă, filiala locală a Societăților cooperative etc.

— periodice cu rubricatura mult diversificată, eterogenă, lipsite de o direcție clară de acțiune, avînd în general perioade de apariție scurte. Existența acestora fiind un fenomen general, evidențiat în toată presa periodică românească a epocii, acest gen de publicații erau incriminate de multe ori din interiorul breslei gazetărești, ca fiind lipsite de „rol social“ și „... apărînd numai în scop de a primi subsidii de la anumite instituțiuni de stat ori particulare, în folosul personal al celor ce le editează“. Se merge chiar pînă la a se sugera ideea că publicațiile de acest fel „ar trebui să dispară, în însuși interesul prestigiului celorlalte“²⁵.

— revistele de specialitate, reflectînd preocupările și interesele unor categorii profesionale: cadrele didactice, clerul, magistrații, funcționarii, comercianții etc.²⁶.

— reviste umoristico-satirice, foarte puține, reprezentate în principal de diversele ipostaze ale *Vulturului* lui Iustin Ardelean²⁷.

Să îndreptăm în cele ce urmează o scurtă privire asupra celor mai importante *periodice culturale*. Dintre acestea, cel mai prestigios rămîne desigur *Familia*, cu cele două serii interbelice, redactate de M. G. Samarineanu, aceea din 1926—1929, care mai păstra în oarecare măsură rubricatura și formatul vechii *Familiei* a lui Iosif Vulcan, dar mai ales seria a III-a (1934—1940), cu un pronunțat caracter literar, cu numeroase colaborări de certă autoritate, preocupată în permanență de menținerea unei ștăchete ridicate a valorii colaborărilor²⁸.

Seriile interbelice ale revistei *Familia* au existat în paralel cu revista *Cele trei Crișuri*²⁹ (1920—1940). La început de format mic (primul

²⁵ Asociația Presei Periodice Române, *Dare de seamă pe anul 1936*, București, Tipografia Dimitrie Cantemir, 1937, p. 13

²⁶ Un exemplu insolit îl constituie revista *Penitenciarul* (Revistă de știință penitenciară aplicată), editată de Penitenciarul principal Oradea între 1932—1940

²⁷ Pe lângă acestea, în 1929 I. Băilă scotea în evidență conturarea unei noi categorii de publicații apărute în Transilvania. Este vorba de revistele bilingve, sau chiar trilingve, care emanau din cercurile „meseriașilor și micilor industriași“, apărute în „centrelor industriale Cluj, Timișoara, Arad și Oradea-Mare, care coincid în același timp și cu centrele mișcării socialiste“ (I. Băilă, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 1288).

²⁸ Pentru amănunte privind apariția, profilul și colaboratorii seriilor interbelice, vezi: Lucia Cornea, *Revista „Familia“ seria a II-a (1926—1929). Indice bibliografic*, în *Crisia*, 1980, p. 703—732; Idem, *Revista „Familia“ seria a III-a (1934—1940). Indice bibliografic*, în *Crisia*, 1978, p. 667—703.

²⁹ În legătură cu această publicație poate fi consultată lucrarea lui Ion Bradu, *Revista „Cele Trei Crișuri“*, în *Contribuții culturale bihorene*, volum editat de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, Oradea, 1974, p. 345—374.

număr a apărut la 15 aprilie 1920) și cu apariție bilunară, mai târziu (din 1922) mărindu-și formatul și sfârșind prin a apare lunar sub titlul *Analele culturale „Cele Trei Crișuri“*, revista a completat în mod necesar activitatea societății culturale pe care o reprezenta, reunind colaboratori de vază și oferind o informație culturală abundentă și prețioasă pentru întreaga parte de vest a țării.

În domeniul presei culturale au existat și încercări mai efemere, cum a fost, de pildă, apariția promițătoare, dar de scurtă durată, a revistei lunare *Muguri Noi* în 1932³⁰. Un răstimp ceva mai lung (1933—1934) a apărut *Flori de crîng* (mai târziu *Suflet românesc*), revistă literară destinată mai ales debutanților.

O cuprinzătoare categorie din publicațiile românești interbelice se adresa lumii satului³¹, intelectualului și țăranului deopotrivă, cu vădite intenții educative și culturalizatoare, avînd toate același scop: ridicarea nivelului de înțelegere și de civilizație al țăranului și, prin aceasta, transformarea lui într-un cetățean activ din punct de vedere social.

Necesitatea de-a oferi satului o cantitate cît mai mare de „cultură populară“³² i-a frămîntat mult pe intelectualii dintre cele două războaie. Îndeosebi în deceniul al treilea s-a vorbit și s-a scris din abundență despre culturalizarea satelor, despre posibilitatea ridicării prin cultură a țăranimii, în paralel cu credința sinceră că aceasta ar duce implicit și la emanciparea economică și socială a țăranului. Această concepție izvora de cele mai multe ori dintr-o experiență directă, fie că era vorba de învățători, inspectori școlari sau conferențieri ai *Astrei*, cu toții cunoscători nemijlociți ai stării culturale a satului bihorean. Toți aceștia, fără excepție, se exprimau pentru prezența cît mai masivă a intelectualului în sat. Se înțelege desigur prin aceasta și o prezență fizică, concretă, dar și prezența prin cărți și periodice destinate special lumii satului.

Solicitarea venea uneori chiar din partea satului. Redacția revistei *Cele Trei Crișuri* afirma încă în 1921: „Țăranul român și-a dat seama că pentru a putea trăi e nevoie ca să-și cultive mintea... Dovada o avem zilnic la redacție unde ni se prezintă, din zeci de comune, reprezentanți care cer cărți și care ne cer posibilitatea ca să poată și la ei acasă să-și găsească această hrană sufletească“³³.

În 1923, odată ajuns secretar general al Reuniunii *Cele Trei Crișuri*, Gh. Tulbure a inițiat editarea revistei *Cele Trei Crișuri pentru popor*, continuată din 1928 de *Revista satelor Cele Trei Crișuri*, sub redacția lui D. Găldău. A fost, pînă la apariția *Astrei Bihariei*, singura publicație, înafara obișnuitelor calendare populare, ce se adresa direct țăranilor.

³⁰ Lucia Cornea, *Revista culturală orădeană „Muguri Noi“ (1932)*, în *Crisia*, 1985, p. 343—348.

³¹ Faptul e consemnat și în documentele epocii. În 1929, între „centrelor bogate în publicații pentru popor“, pe lângă Sibiu, Cluj, Arad, Lugoj, Făgăraș, Satu-Mare, Sighet și Blaj, figura și Oradea (I. Băilă, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 1286).

³² Tudor Vianu definește cu termenul de „cultură populară“ acea „sumă de mijloace culturale care operează în afară de școală și peste limita școlarității“ (Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 285).

³³ *Casele de cetire*, în *Cele Trei Crișuri*, 1921, nr. 6, p. 192

„Necesitatea ei s-a născut din nevoile timpului și-ale populației noastre rurale, care își cere dreptul cuvenit la propășirea culturală — anunță reuniunea în primul număr al noului periodic. Aceasta e o înaltă datorie a intelectualilor români de toate gradele și felurile, știut fiind că mai toți acești intelectuali au pornit tot din mijlocul acestei pătri de jos a neamului nostru”³⁴. O descriere a rubricaturii, tipică pentru acest gen de publicații, ni se pare sugestivă: „În această revistă publicăm tot ce privește viața satelor și tinde la luminarea țăranului nostru: cuvinte de povastă și îndrumare culturală, sfaturi economice și gospodărești, legende, povești, întâmplări și fapte istorice, cîntece, zicale, anecdote, glume și credințe din popor, știință popularizată, tâlmăciri de legi și orînduielei din țară, viața sătenilor din alte țări, frumusețile și bogățiile țării noastre, povestiri cu tilc, din viața noastră și a altor neamuri, știri de folos și învățătură de la noi și din toată lumea etc.”³⁵. Pe de altă parte, *Cele Trei Crișuri pentru popor* s-a bucurat și de-o răspîndire adecvată, bine gîndită, difuzarea ei fiind sprijinită și de autorități, ca urmare a insistențelor Reuniunii culturale căreia-i aparține. Astfel, redacția noii publicații arăta că „numărul de probă s-a trimis tuturor preoților și învățătorilor români din Bihor și la vreo 800 de țărani a căror adrese au fost trimise din comune de preoți și învățători. Cîte un exemplar s-a trimis și tuturor primăriilor comunale din județ cu îndemn către secretarii primăriilor s-o răspîndească printre țărani. Din dispoziția subprefectului, urma ca fiecare primărie să aboneze revista din bugetul satului”³⁶.

În mai 1932 a apărut *Astra Bihariei*. Avînd ca subtitlu „Organul asociației *Astra* despărțămîntul Bihor pentru cultura satelor”, ea a fost redactată și administrată de *Astra* și finanțată de comitetul școlar județean Bihor, dar, probabil din cauza unor dificultăți materiale, și-a încetat în scurtă vreme apariția. Au colaborat la ea intelectuali orădeni (medici, profesori, ingineri, agronomi) și învățători de la sate, profilul revistei fiind conceput în mare după aceleași principii ca și programa școlilor țărănești organizate de această asociație: noțiuni de cultură generală, cunoștințe agrozootehnice, noțiuni de igienă, literatură și folclor, educație morală, sfaturi de sezon pentru muncile agricole, diverse informații curente etc. Promițătorul ei debut a fost repede întrerupt, așa cum am mai arătat, revista apărînd într-o perioadă deosebit de dificilă din punct de vedere material, în plină perioadă de criză, cînd chiar și necesitățile elementare ale traiului zilnic erau suficient de greu de asigurat.

De fapt, *greutățile materiale prin care a trecut presa*, urmările nefaste ale crizei economice asupra condițiilor ei de apariție, au fost puternic resimțite: „Publicațiunile periodice și în special revistele cari contribuie la mișcarea culturală și națională românească nu izbutesc

³⁴ Comitetul Central al Reuniunii, *Cuvînt începător*, în *Cele Trei Crișuri pentru popor*, 1923, nr. 1, p. 3

³⁵ *Ibidem*, p. 2

³⁶ *Cui trimitem gazeta „Cele Trei Crișuri pentru Popor”*, în *Cele Trei Crișuri pentru popor*, 1923, nr. 2, p. 13

să se mențină decît cu mari jertfe. Mai cu seamă că de cîțiva ani nu se mai bucură de nici un sprijin din partea statului, spre deosebire de presa cotidiană⁴³⁷ — se scrie într-un document al Asociației Presei Periodice Române.

Această zbatere continuă, pentru a menține pe linia de plutire mai ales periodicele culturale, de a căror necesitate inițiatorii lor erau ferm convinși, răzbate mereu cu amărăciune și din paginile presei locale. Învățătorii din plasa Vașcău, care în 1936 editau deja de doi ani revista *Rînduri*, scriau despre „greutățile materiale cu cari au avut de luptat, revista fiind susținută numai din salariul modest al conducătorilor”⁴³⁸, nevoiți s-o transfere în cele din urmă în grija financiară a revizoratului școlar.

Nu numai presa, ci întregul angrenaj al vieții culturale s-a resimțit în perioada crizei, iar în consecință mediul rural, cel mai vitregit și pînă atunci, a fost treptat și mai lipsit de posibilitățile de culturalizare (în afara școlii) de care, chiar sporadic și disparat, dispunea pînă atunci. Ziarul orădean *Timpul* înregistra în 1931 cu multă exactitate această atmosferă: „...Cultura la sate, cu mici excepții, este aproape inexistentă. De cînd am intrat în criză nimeni nu se mai interesează. Nu se mai țin șezători, nu se țin prelegeri și matinee și nu se mai țin — cu concursul intelectualilor de la orașe — conferințe culturale pentru luminarea poporului. Atît preotul cît și învățătorul cari au rolul să se ocupe cu educația țaranului duc lupta grea pentru existență...”⁴³⁹. Situația grea prin care trecea întreaga societate a fost înregistrată de presa locală, din ce în ce mai îngrijorată de creșterea șomajului: „O criză economică profundă, cu rădăcini infinite, amenință societatea de azi, prin flagelul ei distrugător: șomajul. La fiecare șomer trebuie calculate alte două sau trei persoane cari suferă cu dînsul. Astfel o armată de cîteva zeci de mii de flămînzii sunt oarecum pe stradă și în sarcina societății să-i hrănească, să-i îmbrace și să-i adăpostească. Nu s-a văzut niciodată în omenire un spectacol mai tragic, mai grozav”⁴⁴⁰.

Cercetînd activitatea editorială interbelică în Bihor se pune în mod firesc întrebarea: cine, dintre categoriile de intelectuali de diverse profesii existente în Bihorul dintre războaie, se ocupa cu precădere să scrie cărți, ori să le traducă, să inițieze și să redacteze publicații periodice? Trecînd în revistă *autorii de cărți și redactorii de periodice* se desprind cîteva concluzii.

În primul rînd, contribuția cadrelor didactice (profesori sau învățători) este decisivă. Școala bihoreană interbelică a fost slujită de cadre didactice valoroase, cu un prestigiu bine consolidat. Mulți dintre ei, pe lîngă o activitate didactică recunoscută, au fost și adevărați animatori culturali, autori de lucrări științifice și de popularizare din diverse domenii, redactori și colaboratori la presa pedagogică și culturală a timpului. În această categorie se înscriu nume ca: Teodor Neș, George Bota,

³⁷ Asociația Presei Periodice Române, *op. cit.*, p. 9

³⁸ Constantin Borc, *Către cititori*, în *Rînduri*, 1936, nr. 10—11—12, p. 18.

³⁹ *Cîteva spicuiți din programul cultural al Bihorului*, în *Timpul*, 1931, nr. 5, p. 4.

⁴⁰ *Realitatea*, în *Imagini critice și literare*, 1933, fascicola II, p. 1

Constantin Pavel, Nicolae Firu etc. Antrenarea unui mare număr de învățători în activitatea editorială mai poate fi explicată și prin aceea că Bihorul fiind unul din județele mari ale țării, învățătorii formau un detașament puternic în rîndul intelectualității locale.

O altă grupare clar conturată o formau juriștii — o parte din ei fiind și cadre didactice universitare, profesori la Facultatea de drept din Oradea, iar alții activînd în magistratură. Cei din prima categorie (ca G. Sofronie, Iosif Iacob, Victor Cădere) se mențin în general în sfera publicațiilor profesionale, tipărind din cînd în cînd și cîte o carte de popularizare, ceilalți însă se manifestă ceva mai divers, într-o gamă de preocupări ce merge de la serioase studii de specialitate pînă la poezie.

Relativ la periodice, ceea ce se remarcă de la bun început este faptul că publicațiile cele mai viabile și de cert ecou au fost cele redactate de un nucleu de oameni cu multă responsabilitate profesională, bine pregătiți, gazetari de profesie, care, indiferent de redacția în care lucrau la un moment dat, au dus peste tot cu ei girul seriozității, al muncii făcute temeinic. Ei au fost în același timp și cei care au menținut permanent legătura cu mișcarea literară, culturală general românească: recrutau colaboratori de valoare, erau la curent cu noile apariții editoriale, aveau inițiative care interesau întreaga sferă a vieții culturale românești⁴¹. Așa au fost M. G. Samarineanu, Octav Șuluțiu, George A. Petre, Gh. Tulbure, G. Bacaloglu.

Alte categorii socio-profesionale cu participare mai redusă la activitatea editorială, autori de cărți sau redactori de periodice au fost, în ordinea ponderei lor: militari, femei⁴², economiști, medici.

Încă o chestiune care se cere a fi atinsă în prezentul studiu este aceea a *orientării politice*, mai ales în ce privește periodicele. De remarcat că există numeroase periodice independente politic, care, luate în ansamblu, se încadrează într-o orientare general-democratică. Sînt în același timp, este adevărat, și cazuri în care independența politică proclamată pe frontispiciul ziarului este gratuită, neacoperită de conținut. De pildă, în cazul cotidianului *Beiușul*, deși se insistă asupra nealinierii lui la politica de partid, din numeroase pagini transpare influența ideologiei Partidului Național Țărănesc. În același timp se duce o adevărată campanie împotriva tarelor politicianismului, a amestecului lui în cultură, în presă în mod special, dar în paralel cu aceasta, tot atît de adevărat este că multe dintre publicațiile interbelice nu s-au putut totuși sustrage acestui politicianism, astfel că principalele orientări po-

⁴¹ Iată, de pildă, trecuți în revistă cîteva dintre colaboratorii revistei „*Cele Trei Crișuri*”. Eugen Sperantia arată că în 1939 revista avea peste 300 colaboratori, dintre care: personalități din lumea universitară (G. Bogdan-Duică, Mihail Dragomirescu, Silviu Dragomir, Dimitrie Gusti, Nicolae Iorga, Ion Lupaș, Simion Mehedinți, Ion Petrovici, Sextil Pușcariu, C. Rădulescu-Motru, Ion Simionescu), literați (Ion Agârbiceanu, Al. Brătescu-Voinești, Zaharia Bârsan, Victor Eftimiu, Gala Galaction, Emil Isac, Eugen Lovinescu, Ion Pillat), de asemenea numeroase personalități politice (Eugen Sperantia, *Cele Trei Crișuri* (50 de ani de la întemeiere), în *Familia*, 1970, nr. 4, p. 17).

⁴² Cîteva harnice activiste pe tărîm cultural ca poeta Viora Ignat-Ciordaș sau Angela Sălăgian Butcan, profesoară, președinta Reuniunii Femeilor Române din Beiuș, etc.

litice din epocă și-au avut reprezentanții lor și în presa bihoreană, chiar dacă pentru scurtă vreme. Oferim în acest sens câteva exemple.

Tribuna, subintitulată inițial „organ popular“, a ajuns curînd la orientarea fățișă spre Partidul poporului (Averescu). *Sentinela* (mai tîrziu *Sentinela de la Vest*), care a apărut în 1924—1925, întemeiată de Anastasie Negulescu, era organul Partidului Național Liberal. *Dreptatea poporului* (1926—1928) era ziar politic de nuanță național-tărănistă, fondat de Aurel Lazăr, redactat de Ulpiu T. Gomboșiu și avînd printre colaboratori pe profesorul Andrei Crăciun și avocatul Teodor Popa. *Nădejdea poporului* (1932—1933), fondat de Tiron Albani, era organul Partidului țărănesc al dr. N. Lupu.

Spre sfîrșitul deceniului al treilea, în anii 1937—1938, s-au făcut și unele slabe încercări de a scoate câteva „foi“ de extremă dreaptă ca *Arena* (1937), redactată de învățătorul Horia Toader, sau *Acțiunea românească* (1937—1938), ce aparținea avocatului Liviu Mihali, caracterizate ambele prin propagarea unui naționalism exacerbat și a antisemitismului, dar care nu au rezistat decît scurtă vreme.

Ele reprezintă doar încercări efemere și neconcludente în raport cu orientarea realistă și generoasă, care, mai ales în primul deceniu după Unire, a existat și în domeniul presei, la fel ca și în alte domenii ale vieții culturale și care a dus la numeroase *inițiative de apropiere culturală față de naționalități*, pentru bună înțelegere și o mai exactă cunoaștere reciprocă prin intermediul culturii. Iată încă un aspect care evidențiază *Reuniunea „Cele Trei Crișuri“* în comparație cu alți editori interbelici: această dorință de a realiza o reală apropiere culturală româno-maghiară, precum și eforturile făcute în această direcție, materializate pe plan editorial în revistele bilingve *Aurora* (1922—1923), *Curierul de luni — Hétfői kurir* (1925), precum și în antologia de poezie *Laura* (1922), care cuprindea traduceri din poezii moderni maghiari. „Afirmîndu-ne cultura noastră națională — susținea conducerea *Reuniunii „Cele Trei Crișuri“* — și căutînd neconținut s-o scoatem în evidență, am căutat însă să întindem în același timp o mină prietenoasă cetățenilor români de altă naționalitate, pentru ca întrunindu-ne laolaltă pe terenul comun al civilizației și culturii umane, să ne cunoaștem mai bine și să împlinim astfel cu un ceas mai devreme, pe această cale spirituală înfrățirea și armonia ce trebuie să domnească între toți cetățenii cu drepturi, dar și cu datorii ai statului nostru . . .“⁴³.

Revista *Aurora* (literară, artistică, teatrală, socială) a fost redactată de George A. Petre, Al. Keresztury-Olteanu și Salamon László și în perioada în care a apărut a militat într-adevăr pentru o cunoaștere reciprocă a celor mai mari valori ale culturii române și maghiare, a publicat traduceri reciproce din cei mai mari poeți, știri teatrale și literare etc.⁴⁴.

⁴³ Pentru neam și țară. Un apel și un îndemn, Oradca-Mare, Tipografia „Cele Trei Crișuri“, 1922, p. 3

⁴⁴ V. Fanache socotește *Aurora* ca pe „un ecou al mișcării intelectuale Clarté, născută în 1919 sub îndrumarea scriitorului francez Henri Barbusse“, asemănînd-o, pe linia acestei mișcări umanitariste, cu *Icoane maramureșene* de la Satu-Mare (1923—1924) (V. Fanache, *op. cit.*, p. XXIII).

Curierul de luni a apărut sub direcția lui Ștefan Mărcuș, avînd ca redactor-șef pe același Al. Keresztury⁴⁵.

După 1930, ideile revizioniste cucerind din ce în ce mai mult teren, astfel de încercări au devenit tot mai rare. Nu se mai editau publicații bilingve, dar se organizau în schimb anchete și sondaje de opinie în rîndul unor personalități marcante ale culturii românești și maghiare, care încercau să analizeze în mod lucid situația, scoțînd în evidență posibilități de înțelegere chiar în atari condiții⁴⁶. Din deceniul al patrulea, cînd se punea deja din ce în ce mai acut problema unei atitudini hotărîte împotriva pericolului revizionist, presa românească din Bihor (*Familia*, presa cotidiană), o serie de mici tipărituri de propagandă, volumul *Bihorul strajă la hotare*, au susținut în rîndul opiniei publice flacăra luptei anti-revizioniste, pînă cînd prin punerea în aplicare a dictatului de la Viena, în toamna anului 1940 activitatea editorială românească în Bihor s-a întrerupt brusc.

Apariția lor la Oradea devenind imposibilă, revistele cu tradiție — *Cele Trei Crișuri* și *Familia* — s-au refugiat la București, unde au încercat, în condițiile grele ale războiului, să se mențină în continuare⁴⁷. Ca unic centru editorial românesc în Bihor a rămas după 1940 doar Beiușul, unde Tipografiei *Doina* i s-a alăturat acum și Tipografia Diecezană, refugiată de la Oradea. La Oradea în schimb, în condițiile ocupației horthyiste, cea mai mare parte a activității culturale românești, inclusiv cea editorială, s-a refugiat sub haina bisericii, singura exceptată, în anumită măsură, de la rigorile politicii de deznaționalizare aplicată cu consecvență de autorități.

În concluzie, cu toată această dureroasă și bruscă amputare suferită în toamna anului 1940, care a pus capăt în mod dramatic unei activități editoriale deja bine încheiate, se poate afirma că și prin editarea timp de două decenii a cărților și periodicelor românești, Bihorul s-a integrat organic în sistemul economico-social și cultural general românesc.

Caracterul activ pe plan cultural al epocii interbelice, descătușarea de energii creatoare pe care a constituit-o această perioadă în toate domeniile, pot fi deci exemplificate și prin strădaniile desfășurate în plan editorial în extremitatea vestică a țării.

Apare o dată în plus, cu claritatea unui adevăr, faptul că Unirea a creat condiția esențială pentru desfășurarea unei atari activități, activitatea editorială pe de altă parte constituind unul din aspectele care, în sfera spiritualului, a validat justetea actului istoric de la 1 Decembrie 1918.

⁴⁵ De altfel, trebuie să remarcăm cu precădere activitatea acestuia din urmă în direcția unei bune înțelegeri româno-maghiare, prin desfășurarea unei bogate activități publicistice, atît în coloanele presei românești, cît și în cea maghiară.

⁴⁶ Este cunoscută ancheta realizată de revista *Familia* în 1935, la care au participat Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga, Camil Petrescu, Victor Eftimiu, Cezar Petrescu, Petru Comarnescu, Szemlér Ferenc, precum și cîțiva scriitori din Ungaria: Zilahy Lajos, Benedek Marcell, Babits Mihály și Illyés Gyula.

⁴⁷ Pentru perioada bucureșteană a revistei *Familia* vezi Lucia Cornea, *Revista „Familia” seria a patra (1941—1944). Indice bibliografic*, în *Crisia*, 1979, p. 847—865.

Ea constituie în același timp o reflectare fidelă a unor dimensiuni ideatice ce caracterizează Transilvania epocii: senzația unei descătușări de energii, situarea culturii în centrul dezbaterilor de idei, un anumit grad de pragmatism cultural ce există în paralel cu dorința manifestă de depășire a particularismului provincial, de ancorare solidă în generalul românesc, preocuparea pentru locul și sensul culturii noastre în universul spiritual al societății moderne.

L'ACTIVITÉ ÉDITORIALE ROUMAINE EN BIHOR A L'ÉPOQUE D'ENTRE DEUX GUERRES

Résumé

La réalisation de l'état national unitaire roumain fit possible la participation directe, sans intermédiaire, du Bihor, à la vie culturelle roumaine. La génération de l'année 1918 était consciente de la nécessité de consolider, sur plan culturel, comme d'ailleurs sur plan économique, social et politique, la réalisation de l'Union.

En tant que réponse à ce commandement, nous assistons à l'époque d'entre deux guerres à une politique éditoriale remarquable, ayant comme principal but l'enrichissement et l'élargissement de l'horizon spirituel de la première génération d'après l'Union, finalement l'éducation en esprit national.

En Bihor, comme d'ailleurs en autres parts du pays, est parue une substantielle quantité de livre et de presse quotidienne et périodique. Du point de vue de l'éditeur, quelques facteurs se détachent: la Réunion culturelle *Cele Trei Crișuri* et la Maison Nationale du département de Bihor, l'enseignement, quelques grandes typographies, en même temps maisons d'édition, puis les organismes administratifs, les éditeurs particuliers, etc.

L'auteur analyse aussi l'intégration thématique des livres imprimés en Bihor entre 1919—1940, ainsi que les programmes des périodiques, pour établir leur but et préciser leur profil. Après la classification de la presse périodique selon son profil, on porte un coup d'oeil vers les plus importants périodiques culturels, ainsi que vers la large catégorie de publications roumaines d'entre deux guerres que s'adressait au monde rural, visant l'élévation du niveau de compréhension et de civilisation de la paysannerie.

On évoque ensuite les difficultés matérielles traversées par la presse, les conséquences néfastes de la crise économique sur ses conditions de parution. En passant en revue les auteurs des livres et les rédacteurs des périodiques, on détache la contribution décisive des cadres didactiques, ainsi que les diverses catégories socio-professionnelles qui participèrent à l'activité éditoriale: des juristes, des militaires, des économistes, des médecins, etc. Encore une question qu'on touche en cet ouvrage est celle de l'orientation politique, surtout concernant les périodiques.

Par la mise en application du Diktat de Vienne, en automne 1940, l'activité éditoriale roumaine en Bihor fut brusquement interrompue. Après 1940 c'est Beius qui resta en tant qu'unique centre éditorial roumain en Bihor.

Par conclusion, on affirme que par l'édition, durant trois décennies, des livres et des périodiques roumains, le département Bihor s'est intégré organiquement dans le système social-économique et culturel général roumain. L'activité éditoriale reflète aussi fidèlement quelques dimensions idéatiques caractérisant la Transylvanie de l'époque d'entre deux guerres: la sensation d'un affranchissement d'énergies, la situation de la culture au centre des débats d'idées, un certain degré de pragmatisme culturel qu'existe parallèlement à l'aspiration manifeste de dépasser le particularisme provincial, l'ancrage solide dans le général roumain, la préoccupation pour la position et le sens de notre culture, dans l'univers spirituel de la société moderne.